

Висновки. Географічний аналіз і картографування територіальної організації митної діяльності та просторових особливостей функціонування вітчизняних об'єктів митно-логістичної інфраструктури дає змогу оцінити рівень її відповідності нормам світових та європейських стандартів; сучасним та перспективним напрямом і обсягам матеріальних, фінансових та інформаційних транскордонних по-

токів; попиту на митно-логістичні послуги. Це не лише поліпшить координацію дій складових логістичної системи, але й забезпечить покращення ЗЕВ та митну безпеку України.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
доцент К.М. Горб**

Література:

1. Горб К.М. Проблеми територіальної організації митної справи України / К.М. Горб // Вісник Академії митної служби України. – Дніпропетровськ, 2001. – № 4. – С.72–76.
2. Деякі питання функціонування вантажних митних комплексів, автопортів, автотерміналів: Постанова Кабінету Міністрів України № 132 від 17 лютого 2010 р.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132-2010-%D0%BF>
3. Дук Н.М. Про картографування Митної служби України / Н.М. Дук // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – К.: ДНВП «Картографія», 2003. – С. 239–243.
4. Дук Н.М. Функціональні особливості карт митної інфраструктури / Н.М. Дук // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – Вип.3. – С. 140–143.
5. Дук Н.М. Державна митна служба України як об'єкт картографування: структура, функції, зв'язки / Н.М. Дук // Український географічний журнал. – 2010.- №3 (71). – С. 52–57.
6. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288.
7. Смирнов І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір: Монограф. / І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2004. – 335 с.

УДК 911.52 : 371.3

О.О. Жемеров, О.О. Дмитриков

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЛАНДШАФТОЗНАВЧИХ ПОНЯТЬ І МЕТОДИКИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Відібрано ландшафтознавчі поняття для формування ґрунтовної бази у школярів. Визначено послідовність введення ландшафтознавчих понять у курс шкільної географії. Запропоновано методи для формування ландшафтознавчих понять у 6-10 класах. Розроблено систему ландшафтознавчих знань для середньої і старшої школи.

Ключові слова: методика викладання географії, шкільна географія, ландшафтознавство, система ландшафтознавчих понять.

О.А. Дмитриков, А.О. Жемеров

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЛАНДШАФТОВЕДЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ И МЕТОДИКИ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Отобраны ландшафтоведческие понятия для формирования основательной базы у школьников. Определена последовательность введения ландшафтоведческих понятий в курс школьной географии. Предложены методы для формирования ландшафтоведческих понятий в 6-10 классах. Разработана система ландшафтоведческих понятий для средней и старшей школы.

Ключевые слова: методика преподавания географии, школьная география, ландшафтоведение, система ландшафтоведческих понятий.

O. Zhemerov, O. Dmytrykov

HOW TO IMPROVE THE CONCEPTS OF LANDSCAPE STUDY SYSTEM AND METHODS OF ITS FORMATION

The authors have selected landscape study concepts for a solid base formation among schoolchildren. The sequence of landscape study concepts in the course of school geography has been determined. Methods of landscape study concepts formation in 6-10 forms have been offered. The system of landscape study concepts for secondary and senior school has been created.

Keywords: methods of geography teaching, school geography, landscape study, the system of landscape study concepts.

Вступ. Навколишнє середовище, в якому ми живемо, постійно змінюється. Природні ландшафти все частіше зазнають антропогенних втручань та перетворень. Під цим впливом вони не тільки перетворюються, але й створюються, і посеред природних виникають антропогенні та культурні ландшафти. Таким чином, постає необхідність включити більш глибоке вивчення природних, антропогенних і культурних ландшафтів у шкільну географію. Автори вже звертали на це увагу [2-5]. Сталий розвиток країни також залежить від рівня знань суспільства про культурні ландшафти, регулювання у них норм життя і споживання, збереження ландшафтів та їх ресурсів для майбутніх поколінь. Усе це потребує систематизації знань про ландшафти та створення методики їх формування у масовій школі.

Вихідні передумови. Дослідженням наукових проблем ландшафтознавства та їх місця у географічній освіті займалися Д.Л. Армад, Л.С. Берг, К.І. Геренчук, О.А. Григор'єв, А.Г. Ісаченко, С.В. Калесник, О.М. Маринич, Г.П. Міллер, Ф.М. Мільков, В.С. Преображенський, М.А. Солнцев; у наш час вивченням цієї проблематики займаються М.Д. Гродзинський, Г.І. Денисик, Н.В. Муніч, В.М. Пащенко, В.М. Петлін, К.А. Позаченюк. Тим не менш, можна сказати, що проблема широкого вивчення ландшафтів школярами майже не розкрита і потребує більш ґрунтовного вивчення. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти в Україні передбачає формування в учнів природничо-наукових компетентностей з географічним компонентом, який включає і ландшафтознавчі поняття, адже життя людей залежить від якості ландшафту. Збереження ландшафтів та їх ресурсів для майбутніх поколінь (сталий розвиток), формування культурних ландшафтів, регулювання в них норм життя і споживання потребують достатньо широких ландшафтознавчих знань.

Вивчення аспектів цієї проблеми вкрай важливе, оскільки зростає практичне значення знань про ландшафт як інструмент пізнавального розвитку учнів та набуття ними життєвих компетентностей.

Метою статті є висвітлення пропозицій щодо вдосконалення системи знань про ландшафти та методики їх вивчення у шкільній географії.

Виклад основного матеріалу. Ландшафтознавчі теми у школі розкриті, на нашу думку, неповно і недостатньо. Для розширення знань про ландшафти постає необхідність відібрати інформацію про них із наукових джерел та адаптувати її для школярів. Ми пропонуємо ввести у шкільні програми з географії упорядковану систему знань про ландшафти у всіх класах, де вивчається цей предмет, — з 6-го по 10-й. Таким чином, встановиться послідовне вивчення ландшафтознавчих питань у шкільній географії.

У 6 класі у ландшафтознавчому відношенні цікавлять розділи «Географічна оболонка та її складові» та «Людина і географічна оболонка», де вчитель торкається понять про географічні закономірності.

Саме тут слід починати формування понять «ландшафт», «класи ландшафтів».

Що стосується визначення поняття «ландшафт», то їх існує багато за різними авторами, але вони не адаптовані для шкільного курсу. У 6 класі основним завданням є формування підґрунтя для подальшого вивчення і розширення поняття про ландшафт, отже спрощення поняття є першочерговим завданням. Таким чином, поняття «ландшафт» можна вводити через поняття про природно-територіальний комплекс — ПТК, «який формується у результаті тривалої взаємодії геологічної основи, гірських порід, рельєфу, клімату, води, ґрунтів, рослинного і тваринного світу» [1], хоча ПТК за своєю суттю є, на думку деяких учених, ландшафтом у широкому розумінні. У молодших класах важливу роль у навчальному процесі відіграє усне слово вчителя: розповідь, пояснення, читання вголос, а також бесіда з учнями. Вчитель розкриває суть поняття «ландшафт» через пояснення.

Наступним формується поняття про класи ландшафтів у темі «Літосфера. Основні форми рельєфу Землі: гори і рівнини». Зміст класів ландшафтів («рівнинні ландшафти», «гірські ландшафти») можна подати у спеціальній таблиці та доповнити ілюстраціями.

У темі «Біосфера. Географічні закономірності поширення ґрунтів, рослин і тварин» ми пропонуємо ввести поняття про зональність та аazonальність ландшафту [7]. Обидва поняття можна проілюструвати за допомогою карти природних зон. Формуємо також поняття про типи ландшафту [1]. Пояснення, що «тип ландшафту — це об'єднання ландшафтів, що мають схожі зональні риси у структурі, функціонуванні, динаміці», не зовсім адаптоване до шкільної географії, тоді з поняттям «Природна зона — частина географічного поясу із однорідними кліматичними умовами» необхідно згадати про характерний тип ґрунтів, рослинний і тваринний світ. Діти легко сприймають поняття про ландшафти лісові, степові, пустельні тощо. При виділенні типів ландшафтів за теплозабезпеченістю визначальними є кліматичні умови. На нашу думку, найкраще ця інформація буде сприйматись через ілюстровану схему.

У темі «Зміни природи під впливом господарської діяльності людини» вводимо поняття «антропогенний фактор» [9], а в темі «Населення і природокористування» — «антропогенний вплив» [8]. Ці поняття сприймаються легко, бо на власному досвіді діти знають, що людина також бере участь у формуванні місцевості. На уроці достатньо дати пояснення та паралельно проаналізувати фотографії з антропогенними ландшафтами.

У 7 класі для розширення знань про ландшафт формуємо поняття про типи ландшафтів за ступенем зволоження [6] у темах «Природні зони, зміна природи людиною» з розділу «Материки». Використовуємо пояснення, аналізуємо ілюстровану схему, на якій зображені ландшафти гумідні,

аридні та ін. Учні 7 класу ще не торкались подібних класифікацій, тому необхідні детальні пояснення про кожен ландшафт.

Обов'язково необхідно включити поняття «стійкість ландшафту» в тему «Використання природних ресурсів, наслідки. Зміна взаємозв'язків між компонентами природи під впливом людини. Антропогенні природні комплекси» з розділу «Земля – наш спільний дім». Пояснюємо, що «стійкість ландшафту – це здатність ландшафту зберігати свою структуру і характер функціонування при змінних умовах середовища» [7]. Важливим є факт, що ландшафт може витримувати певне антропогенне навантаження, при цьому у нього залишається здатність до «самовідновлення» (вводимо на рівні уявлення).

8 клас є завершальним при формуванні поняття «ландшафт». На його вивчення виділяється 11 годин окремим розділом «Ландшафти і фізико-географічне районування України».

Оскільки поняття про ПТК та природний ландшафт уже сформовані, можна сформулювати поняття про ландшафт антропогенний та класифікацію антропогенних ландшафтів у темі «Природно-територіальні комплекси. Взаємодія факторів і компонентів, що їх формують. Ландшафти та їх класифікація. Вплив господарської діяльності людини на ландшафти». Використовуємо поняття Ф.М. Мількова: «Антропогенними ландшафтами слід вважати як заново створені людиною ландшафти, так і всі ті природні комплекси, в яких докорінної зміни (перебудови) під впливом людини піддався будь-який з їх компонентів, у тому числі і рослинність з тваринним світом» [7]. Учитель розповідає, що такі ландшафти виникають при постійному перетворенні природних ландшафтів під впливом антропогенного фактора, діти записують визначення у зошити.

Наступним є формування поняття про класифікацію антропогенних ландшафтів за Ф.М. Мільковим [7]. Використовуємо пояснення та фотоілюстрації:

1. Сільськогосподарські комплекси (оброблені поля, культурні луки і т. ін.) – людина отримує з них продукти харчування або сировину для інших галузей промисловості.

2. Лісові комплекси (вторинний ліс, штучні посадки лісу) – виконують захисні функції від еолових процесів, ерозійних процесів.

3. Водні комплекси (ставки, водосховища, канали) – накопичують або передають воду, що йде на потреби промисловості та побутові потреби, паралельно йде виробництво гідроелектроенергії, розведення риби (особливо у ставках) та ін.

4. Промислові комплекси (включаючи дорожні) – видобувна, виробнича та транспортна функції.

5. Селитебні комплекси – ландшафти населених пунктів - від дрібних сіл до найбільших міст, функція – забезпечення людини житлом та територією відпочинку.

6. Природоохоронні комплекси – виконують функцію захисту та збереження природного ландшафту.

При формуванні поняття про територіальний розподіл ландшафтів у темі «Фізико-географічне районування» пояснюємо, що ландшафти формуються залежно від різних умов (рельєфу, геологічної будови, кліматичних особливостей, характеру зволоження тощо), які у більшості підпорядковуються закону зональності або є азональними. Для кращого сприйняття матеріалу пропонуємо розглянути карту з атласу 8 класу «Ландшафти», де показано класи, типи і види ландшафтів України.

У 4-му розділі формуємо поняття про раціональне та нераціональне природокористування, культурний ландшафт, ландшафтний дизайн. При цьому використовуємо пояснення, ілюстровані схеми. Даємо такі роз'яснення: «Раціональне природокористування – це система природокористування, при якій достатньо повно використовуються природні ресурси, що видобуваються, та, відповідно, зменшується кількість використовуваних ресурсів; забезпечується відновлення відновлюваних природних ресурсів; повно та багаторазово використовуються відходи виробництва. Такі заходи відповідають інтенсивному веденню господарства, вони характерні для розвинених країн, куди входить і Україна». У свою чергу: «Нераціональне природокористування – це система природокористування, за якої у великій кількості та не повністю використовуються найбільш легкодоступні природні ресурси, що призводить до їх швидкого виснаження; виробляється велика кількість відходів; сильно забруднюється навколишнє середовище. Ці заходи відповідають екстенсивному веденню господарства, в основному, у країнах, що розвиваються».

При викладенні матеріалу про вплив господарської діяльності людини на ландшафти необхідно ввести ще одне поняття: «Культурні, або конструктивні, ландшафти – зазвичай прямі, регульовані людиною антропогенні комплекси, що постійно підтримуються у стані, оптимальному для виконання покладених на них господарських, естетичних та інших функцій» [7]. Таким чином, учні зможуть розпізнати ландшафти, які функціонують за допомогою людини, і виділити їх як культурні.

Також у школярів сформується уявлення і поняття про створення таких ландшафтів. Отже, постає необхідність включити дуже популярне на Заході поняття про ландшафтний дизайн: «Ландшафтний дизайн (ландшафтна архітектура) – вміння гармонійно поєднувати природний ландшафт із середовищем відкритих просторів – вулиць, площ, архітектурних комплексів, садів, парків, інженерних споруд і т. ін. Найважливішим напрямом ландшафтного дизайну є садово-паркове мистецтво» [2-5]. Дизайн виступає важливою складовою при створенні культурного ландшафту, щоб цей ландшафт відповідав високим естетичним якостям та давав змогу людині відпочивати не тільки фізично, але й духовно.

У 9 класі багато уваги повинно приділятися вже сформованій понятійній базі та вивченій класифі-

кації антропогенних ландшафтів. Важливим є розкриття значення антропогенних комплексів. Таким чином, при розгляді тем «Паливна промисловість», «Електроенергетика», «Металургійна промисловість» поряд з основним матеріалом пропонуються до розгляду фотографії промислових комплексів. Пояснюється, що головна функція такого антропогенного комплексу – виробництво (видобуток корисних копалин, переробка сировини, виробництво електроенергії тощо).

У темі «Лісова і деревообробна промисловість» пропонується розглянути схему і фотографії із лісозаготівлею для формування поняття про лісогосподарські комплекси. Пояснюється, що вторинний ліс, штучні посадки лісу виконують захисні функції від негативних процесів – ерозійних, еолових.

У темі «Сільське господарство» доцільним буде звернути увагу на сільськогосподарські комплекси. Пояснюється, що обробні поля, культурні луки і т. ін. слугують для отримання людиною продуктів харчування або сировини для інших галузей промисловості, пропонується переглянути ілюстрації з прикладами.

Особлива увага приділяється поняттю про поляризовану біосферу в темі «Соціальна сфера». Учитель розповідає, що для збереження природи потрібно, в першу чергу, правильно розмістити міста та природний ландшафт, що будуть розділені та, в той же час, поєднані проміжними функціональними зонами. Ми вважаємо за потрібне ввести поняття «поляризована біосфера» [10]. Необхідним є пояснення поняття «поляризація ландшафту». Суть поляризації полягає, у першу чергу, у виділенні територіальних відмінностей. На просторових відмінностях ґрунтується територіальний розподіл функцій (у тому числі - географічний розподіл праці) між районами, а також міграції усіх живих істот, включаючи людей. Без якісної диференціації та просторової неоднорідності світу не може бути економічного кооперування та інтегрування. Ми розглядаємо поняття про поляризацію ландшафту для користування ним в інтересах суспільства. Робиться акцент на тому, що це не тільки соціально-економічне поняття, а й екологічне.

На наступному уроці формуємо поняття про функціональні зони поляризованого ландшафту:

1. Центральний діловий район («сіті»).
2. Території, які використовуються для сільськогосподарства середньої та високої інтенсивності.
3. Заміські природні парки для багатоденного відпочинку і туризму, лісові та мисливські господарства, природні сіножаті.
4. Природні заповідники (резервати).
5. Постійні міські житла людей та підприємства обробної промисловості, які не дають шкідливих викидів, тому можуть розміщуватись серед житлової забудови.

Обов'язкове більш детальне пояснення з ілюстраціями. Поняття поляризації ландшафту необхідно вводити після вивчення теми «Сільське господарство», коли будуть більш зрозумілі поділи на функціональні зони, коли в учнів сформується

основна понятійна база з курсу соціальної та економічної географії України. Школярі обов'язково аналізують схему за Б.Б. Родоманом «Поляризована біосфера» та приходять до висновку, що поляризація – прямий шлях до раціонального природокористування та використання інтенсивних методів ведення господарства держави.

Курс географії 10 класу має сформувати в учнів цілісне уявлення про навколишній світ; показати глибокий взаємозв'язок природи, населення, господарства Землі; навчити просторово мислити; сприяє вихованню поваги й любові не тільки до своєї Батьківщини, а й до історії та культури інших країн і народів, що є надзвичайно важливим сьогодні, коли світ змінюється з небаченою швидкістю. При вивченні розділу «Регіони та країни світу» учні розглядають різні ландшафти, можуть вільно визначати клас антропогенного ландшафту, сформоване розуміння відмінностей між природним, культурним та антропогенним ландшафтами. Таким чином, у школяра сформовані більш ґрунтовні знання з ландшафтознавства в цілому.

При навчанні за профілем діти вивчають географію і в 11 класі. Стосовно антропогенних ландшафтів потрібно узагальнити та систематизувати знання з даного курсу як і з географії у цілому.

Висновки. Аналіз діючих програм шкільних підручників та атласів із шкільної географії та особливості представлення у них тем про ландшафти показав недостатність знань про ландшафти та необхідність розширення ландшафтознавчих понять у шкільній географічній освіті. Необхідно розробляти як зміст багатьох ландшафтознавчих понять, так і засоби їх формування (карти, схеми, фотографії тощо). Досвід учителів географії з формування ландшафтознавчих питань не дуже значний. Постає проблема не тільки про включення нових тем з ландшафтознавства, але й про розробку методики їх вивчення у шкільній географії.

Пропонується використовувати систему знань для вивчення ландшафтів у школі. У 6 класі слід почати формувати поняття про ландшафт, зональність, азональність, антропогенний фактор, а також уявлення про типи антропогенних ландшафтів. У 7 класі пропонуємо почати формування поняття про стійкість ландшафту, антропогенні комплекси; у 8 класі – закінчити формування поняття про ландшафт, розширити поняття про антропогенний ландшафт, сформувати поняття про класифікацію антропогенних і природних ландшафтів, поняття про раціональне природокористування, культурний ландшафт, ландшафтний дизайн. У 9 класі можна формувати поняття про класи антропогенних ландшафтів на прикладі різних господарських комплексів та поняття про поляризовану біосферу. У 10 класі – сформувати знання про характерні ландшафти регіонів світу, що вивчаються.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
доцент Н.В. Максименко**

Література:

1. Берг Л.С. Ландшафтно-географические зоны СССР / Л.С. Берг. - М.-Л.: Сельхозгиз. — Ч. 1. — 401 с.
2. Дмитриков О.О. Стійкий розвиток та раціональне природокористування культурних ландшафтів / О.О. Дмитриков // Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. — Вип. 1. — С. 34-36.
3. Дмитриков О.О. Ландшафтний дизайн як складова культурного ландшафту / О.О. Дмитриков // Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. — Вип. 2. — С. 24-26.
4. Дмитриков О.О. Удосконалення системи ландшафтознавчих знань у шкільній географії / О.О. Дмитриков // Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. — Вип. 4. — С. 164-166.
5. Жемеров О.О. Ландшафтознавчі знання у шкільній географії: Метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ / О.О. Жемеров, О.О. Дмитриков. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. — 48 с.
6. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / А.Г. Исаченко. — М.: Высш. школа, 1991. — 365 с.
7. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. — М.: Мысль, 1973. — 287 с.
8. Мильков Ф.Н. Антропогенное ландшафтоведение: предмет изучения и современное состояние / Ф.Н. Мильков // Вопросы географии: влияние человека на ландшафты. — М.: Мысль, 1977. — Вип. 106. — С. 11-27.
9. Мильков Ф.Н. Рукотворные ландшафты / Ф.Н. Мильков. — М.: Знание, 1978. — 87 с.
10. Родоман Б.Б. Поляризованная биосфера. Сб. статей / Б.Б. Родоман. — Смоленск: Ойкумена, 2002. — 336 с.

УДК 528.935 : 003.035

Л.И. Зеленская

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ИСТОРИКО–ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ «СЛЕД» В УРБОТОПОНИМИЧЕСКОМ «ПОЛЕ» ГОРОДА ДНЕПРОПЕТРОВСКА

Рассмотрено историко-географическое содержание в урбанонимах города Днепропетровска. Дана количественная оценка топонимов, связанных с историей развития географической науки и выдающимися личностями, которые внесли весомый вклад в географию. Акцентировано внимание на случайности в отражении в урбанонимах историко-географической тематики. Приведены примеры проблемных вопросов для дискуссионного обсуждения.

Ключевые слова: урбаноним, топонимический анализ, историко-географическое содержание, имена выдающихся личностей в урбанонимах.

Л.І. Зеленська

ИСТОРИКО–ГЕОГРАФИЧНИЙ «СЛІД» В УРБОТОПОНИМІЧНОМУ «ПОЛІ» МІСТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Розглянуто історико-географічний зміст в урбанонімах міста Дніпропетровська. Надано кількісну оцінку топонімів, що пов'язані з історією розвитку географічної науки і видатними особистостями, які зробили значний внесок у географію. Акцентовано увагу на випадковості відображення в урбанонімах історико-географічної тематики. Наведено приклади проблемних питань до дискусійного обговорення.

Ключові слова: урбанонім, топонімічний аналіз, історико-географічний зміст, імена видатних особистостей в урбанонімах.

L. Zelenska

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL «MARK» IN THE URBAN TOPONYMIC «FIELD» OF DNIPROPETROVSK CITY

Historical and geographical content in Dnipropetrovsk urban toponyms has been considered in the article. Quantitative assessment of toponyms associated with the history of geographical science and outstanding personalities who have made a significant contribution into geography is given. Eventual reflection of historical and geographical subjects in urban toponyms has been emphasized. Examples of problematic issues for discussion are given.

Keywords: urban toponym, toponymic analysis, historical and geographical content, names of outstanding personalities in the urban toponyms.